

FEDERALE BIBLIOTHEKEN SLAAN DE HANDEN IN MEKAAR

Stefaan JACOBS

Hoofdbibliothecaris, Bibliotheek Queteletfonds

Voorzitter van het forum van de bibliothecarissen van de Federale Overheidsdiensten

▪ De bibliotheken van de federale overheid hebben zich verenigd in twee fora, één voor de federale overheidsdiensten en één voor de federale wetenschappelijke instellingen. Beide fora hebben een memorandum opgesteld om de pijnpunten in hun werking kenbaar te maken. Die kunnen samengevat worden in een zestal thema's: interne dienstverlening, externe dienstverlening, financiële middelen, toegang tot de collecties, human resources en samenwerking. De bibliotheken zijn niet bij de pakken blijven zitten en hebben een aantal initiatieven ontwikkeld om sommige pijnpunten te verlichten of weg te werken. Het gaat hier onder andere over een gemeenschappelijke catalogus, informatiefolders, opleidingen en functiebeschrijvingen, digitalisering van de collecties, documentleverantie, studiedagen, e-communities en ondersteuning van externe projecten zoals het e-depot.

De bibliothecarissen merken dat de context waarin zij werken aan sterke veranderingen onderhevig is en willen zich wapenen om mee te evolueren om hun rol van informatiezoeker en -bemiddelaar te kunnen blijven spelen.

▪ Les bibliothèques des autorités fédérales se sont réunies dans deux forums, un pour les services publics fédéraux et un pour les établissements scientifiques fédéraux. Tous deux ont mis sur pied un mémorandum dans le but de faire connaître les points névralgiques de leur travail. Ceux-ci peuvent se résumer en six thèmes : prestation de services interne, prestation de services externe, moyens financiers, accès aux collections, ressources humaines et collaboration. Les bibliothèques ne sont pas restées passives et ont développé un certain nombre d'initiatives pour alléger ou transformer ces aspects de leur activités, notamment par un catalogue commun, des dépliants d'information, des formations et des descriptions de fonctions, la numérisation des collections, la livraison de documents, des journées d'études, des communautés virtuelles et l'appui à des projets externes comme le e-depot.

Les bibliothécaires remarquent que le contexte dans lequel ils travaillent est en proie à des changements importants et veulent s'armer pour évoluer dans leur rôle de chercheurs d'informations et par conséquent, pouvoir continuer à exister.

De catalogusdrink op 23 juni 2006 in de gebouwen van de Koninklijke Bibliotheek ter gelegenheid van de voorstelling van de uitgebreide catalogus van de federale bibliotheken is een voorlopig orgelpunt in een evolutie die in 2000 op gang werd gebracht met de eerste samenkomst van een aantal bibliothecarissen van de Federale Overheidsdiensten (FOD). De wens tot samenwerking tussen de bibliothecarissen heeft geleid tot de oprichting van twee informele fora, namelijk dat van de bibliothecarissen van de FOD's en dat van de bibliothecarissen van de Federale wetenschappelijke instellingen (FWI).

De Fora van de FOD en FWI bibliotheken

In 2000 zat de federale overheid volop in de Copernicus hervorming. De bibliothecaris van het Ministerie van Arbeid en Tewerkstelling kwam tot de vaststelling dat er in de teksten en voorstellen weinig of geen aandacht was voor de bibliotheken in de verschillende ministeries. Hij wou daarom overleggen met de collega's uit andere ministeries om na te gaan of een gemeenschappelijk initiatief kon genomen worden om de bibliotheken beter op de kaart te zetten. In eerste instantie hadden de samenkomsten tot doel onderling informatie uit te wisselen en elkaar nuttige tips door te geven. Snel evolueerden deze vergaderingen naar een meer inhoudelijk overleg, waar de bibliothecarissen vooral aandacht besteedden

aan de manier waarop hun rol beter kan bekend gemaakt worden, beter kan ondersteund worden én beter kan gewaardeerd worden.

In het FOD forum zijn de bibliotheken van volgende instellingen vertegenwoordigd: FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg, FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie, FOD Justitie, FOD Financiën, FOD Mobiliteit en Vervoer, FOD Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, FOD Defensie, FOD Sociale Zekerheid, FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu en de Rijksdienst voor Kinderbijslag voor Werknemers. Daarnaast zijn ook de Directie Kennismanagement (KM) van de FOD P&O en de Dienst voor Wetenschappelijke en Technische Informatie (DWTI) aanwezig.

In navolging van hun collega's van de bibliotheken van de FOD's, hebben ook de bibliothecarissen van de FWI's zich eind 2003 verenigd in een forum. Voor hun werking hebben zij zich deels geïnspireerd op het FOD forum. Een aantal initiatieven hebben zij overgenomen, bij bepaalde realisaties hebben zij zich aangesloten.

Maken deel uit van het FWI forum: Algemeen Rijksarchief, Belgisch Instituut voor Ruimte-Aëronomie, Federaal wetenschapsbeleid, Koninklijk Belgisch Filmarchief, Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Koninklijk Meteorologisch Instituut van België, Koninklijk

Museum voor Midden-Afrika, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Koninklijke Bibliotheek van België, Koninklijke Sterrenwacht van België, Nationale Plantentuin van België en Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij. Dezelfde vertegenwoordigers van KM en DWTI nemen ook hier aan de vergaderingen deel.

Van in het begin was er de wens om nauw samen te werken met het FOD forum en daarom werden er leden uitgewisseld zodat er een vlotte informatiedoorstroming tussen beide fora kon gerealiseerd worden.

De memoranda en realisaties van de fora

Vanuit de bedenking dat niet alle bibliotheken voldoende middelen toegestopt kregen van hun respectievelijke overheden hebben zowel het FOD forum als het FWI forum een memorandum opgesteld om hun problemen en verzuchtingen kenbaar te maken. De situatie bij de FWI's verschilt in enige mate van die bij de FOD's. Zij hebben nog een overkoepelende overheid namelijk de Programmatorische Overheidsdienst (POD) Wetenschapsbeleid. Van hieruit kunnen een aantal initiatieven opgestart worden die over de verschillende FWI's heen lopen. Een voorbeeld hiervan is het digitaliseringsproject van de federale overheid

Het memorandum vanwege de federale ministeriële bibliotheken en documentatiecentra werd via hiërarchische weg gericht aan de eerste minister en aan de ministers van ambtenarenzaken en begroting. Alhoewel het memorandum de bedoelde bestemmingen niet altijd heeft bereikt, gaf het iedere bibliotheek wel de kans om alvast intern het probleem aan te kaarten.

Het memorandum van de FWI bibliotheken was gericht aan de directeurs van de Federale Wetenschappelijke Instellingen en aan de voorzitter van de Programmatorische Overheidsdienst (POD) Wetenschapsbeleid. Dat memorandum werd voorgesteld op de eerste gezamenlijke studiedag van de FOD's en FWI's in 2004.

Beide memoranda vertonen heel wat overeenkomsten wat niet zo verwonderlijk is gezien de gelijkaardige problemen en doelstellingen waarmee ze geconfronteerd worden.

Er werd aandacht gevraagd voor de specifieke situatie en rol van de federale bibliotheken als publiek toegankelijke wetenschappelijke biblio-

theken. De Lissabon strategie van de Europese Unie wou van Europa de meest competitieve kenniseconomie ter wereld maken. Dat vereist dat zij die op zoek zijn naar kennis daar ook op een gemakkelijke en goedkope manier toegang toe kunnen krijgen. Dat kon niet in universiteits- en bedrijfsbibliotheken waar de toegang beperkt was tot de academische gemeenschap of het eigen personeel. De plaatselijke openbare bibliotheken van hun kant hadden meestal geen grote wetenschappelijke collecties in huis.

De collecties van de meeste federale bibliotheken waren in de loop der jaren flink uitgebouwd, in de eerste plaats ter ondersteuning van de werking van de eigen administratie. Dat is ook de reden waarom de collectiedomeinen van de verschillende bibliotheken elkaar niet al te veel overlappen. Samen bestrijken ze wel een groot gedeelte van de wetenschappen. Doordat zij in sommige gevallen reeds bij de oprichting van de organisatie mee in het organogram voorzien waren, hebben een aantal bibliotheken ook belangrijke en unieke historische collecties. Door een tekort aan middelen kunnen ze deze niet altijd ten volle valoriseren.

Niettegenstaande de memoranda de beoogde bestemmingen niet altijd hebben bereikt zijn ze toch nuttige documenten gebleken omdat ze een leidraad verschaften voor de acties die binnen de fora werden ondernomen. Verscheidene initiatieven die later ontwikkeld werden zijn terug te voeren op enkele van de zes thema's die aan bod kwamen.

Thema 1: de interne dienstverlening ofwel de bibliotheek als bedrijfsbibliotheek.

Een dialoog tussen de collega (klant) en de bibliotheek moet leiden tot een meer op maat gesneden collectievorming zodat de ambtenaren en onderzoekers over goede, correcte en tijdige gegevens kunnen beschikken die de beleidsvorming en het wetenschappelijk onderzoek mee kunnen ondersteunen. De bibliotheken moeten naar hun financierende overheid hun nut voor de organisatie blijven bewijzen. Dat kunnen ze doen door hun rol van informatiespecialisten te vervullen. Zij moeten relevante gegevens die zich zowel intra-muros als extra-muros bevinden opzoeken en ter beschikking stellen. Door op te treden als enig en centraal aankooppunt voor documentatie heeft de bibliotheek ook een beter overzicht over wat er aan informatie aanwezig is en kan ze dikwijls ook betere voorwaarden bedingen zodat de schaarse financiële middelen efficiënter benut worden.

Projecten als digitalisering, de gemeenschappe-

lijke catalogus, interbibliothecair leenverkeer en documentleverantie en de folders hebben de bronnen die de eigen collega's kunnen raadplegen uitgebreid en de informatievoorziening vergemakkelijkt. Diensten als selectieve informatieverspreiding (SDI) kunnen ook een belangrijke tijdswinst betekenen voor de gebruiker doordat hij niet iedere keer weer dezelfde zoekopdracht moet herhalen. Die dienstverlening kan uitgebreid worden naar externe gebruikers.

Thema 2: de externe dienstverlening ofwel de publiek toegankelijke wetenschappelijke bibliotheek.

Door de enorme explosie aan wetenschappelijke literatuur en de soms exorbitant hoge prijzen zijn de meeste burgers niet in staat zelf de informatie aan te kopen die zij nodig hebben. De bibliotheken kunnen dat wel, vooropgesteld dat ze daartoe de nodige financiële middelen krijgen en dat er voldoende gekwalificeerd personeel ter beschikking wordt gesteld om deze informatie op een doeltreffende manier te ontsluiten.

Zij kunnen bijdragen tot het verkleinen van de digitale kloof door enerzijds internettoegang aan te bieden (gratis of tegen een laagdrempelige vergoeding) en anderzijds ondersteuning te bieden aan diegenen die niet over de vaardigheden beschikken om met dit medium om te gaan.

Opdat de informatiezoekende burger de weg naar de meest relevante bibliotheek zou vinden, hebben de bibliotheken verschillende initiatieven ontwikkeld om een aantal wegwijzers te ontwikkelen.

De folder

Vanuit de gedachte 'Onbekend is onbemind' wilden de bibliotheken zich beter bekend maken bij het grote publiek. De meeste bibliotheken hadden al wel een bepaald publiek van studenten of mensen uit beroepsverenigingen. De promotie van de bibliotheek werd dan veelal binnen die groepen zelf gevoerd. Sommige bibliotheken gingen ook wel gericht promotie voeren (bijv. de Bibliotheek Queteletfonds stuurde een informatiepakket naar alle studenten economie uit de tweede kandidatuur), anderen konden ook al wat profiteren van hun aanwezigheid op de website van hun organisatie. Maar het ging hem dus voornamelijk toch om geïsoleerde initiatieven die door één bibliotheek werden opgezet en niet ten gunste kwamen van de andere bibliotheken.

Om het grote publiek te bereiken moesten dus andere middelen ingezet worden. Er werd geopteerd voor een gezamenlijke folder waarop per bibliotheek een aantal gegevens werden opgenomen zoals adres, contactgegevens en collec-

tiedomein. De eerste versie kwam tot stand midden 2002 en werd verstuurd naar de openbare en andere bibliotheken met de vraag die ter beschikking van hun gebruikers te leggen. Omdat er letterlijk heel wat beweegt bij de FOD bibliotheken is deze folder reeds aan zijn derde editie toe. In vergelijking met de eerste editie zijn 6 bibliotheken verhuisd, 5 bibliotheken gebleven waar ze waren, één bibliotheek (Vesalius) opgegaan in het VDIC (Vesalius Documentation and Information Center) en één bezig te verhuizen (Federale bibliotheek Landbouw).

Vermits het forum een informeel karakter heeft moet het voor de praktische realisatie sponsors gaan zoeken onder de deelnemers. Zodoende nam de FOD Economie de druk en verspreiding van de eerste twee edities voor zijn rekening terwijl de FOD P&O voor de derde editie instond.

In 2005 kwam er ook een folder met de gegevens van de bibliotheken van de FWI's. Het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen stond in voor de lay-out, de Koninklijke Bibliotheek heeft het drukwerk betaald. De FWI folder werd samen met de FOD folder en een affiche voor de gemeenschappelijke catalogus verstuurd naar ruim 2.000 bibliotheken en documentatiecentra.

Aanwezigheid op de federale portaalsite

De lancering van de federale portaalsite (<<http://www.belgium.be>>) viel samen met het samenstellen van de eerste editie van de folder. De bibliotheken namen deze gelegenheid te baat om praktische informatie over hun collecties en openingsuren op de federale portaalsite te laten opnemen. Er werden ook links naar de websites van de bibliotheken en, waar mogelijk, ook naar de internet OPAC's aangebracht. Voor sommige bibliotheken wordt er (ook) doorgelinkt naar de gemeenschappelijke catalogus. Vrij snel zijn ook de bibliotheken van de FWI's opgenomen op deze site zodat de bezoeker een vrij volledig overzicht krijgt van welke bibliotheken er op federaal niveau bestonden en voor welke onderwerpen men er terecht kan.

Bij het zoeken naar een bibliotheek kan men twee ingangen gebruiken: ofwel zoekt men op de naam van de bibliotheek, ofwel zoekt men op onderwerp. Via een menu met twee niveaus krijg je voor elk onderwerp een lijst van de bibliotheken die daarover enige documentatie bezitten. Uiteraard is op die pagina's ook een link naar de gemeenschappelijke catalogus van de federale bibliotheken opgenomen.

Thema 3: de noodzaak aan voldoende gekwalificeerd personeel

De evoluties in de informatievoorziening hebben er toe geleid dat de eigen intra-muros collectie van de bibliotheek nog slechts een (kleiner wordend) deel uitmaakt van haar aanbod. Steeds meer informatie bevindt zich buiten de bibliotheek in al dan niet vrij toegankelijke databanken. Het zoeken naar de juiste, relevante informatie binnen dit enorme aanbod vereist bepaalde specifieke vaardigheden die niet steeds beheerst worden door het bibliotheekpersoneel of de bibliotheekgebruikers. Het huidige personeel moet dus continu opgeleid worden om mee te evolueren; nieuwe personeelsleden moeten aantrokken worden op basis van duidelijke profielen. Alleen dan zullen ze de gebruikers op een efficiënte manier kunnen bijstaan tijdens hun zoektocht. Hierbij gaat het niet alleen om technische vaardigheden maar ook om inhoudelijke kennis binnen het collectiegebied van de bibliotheek.

De bibliothecarissen moeten personeelsplannen opstellen, uitgaande van de doelstellingen die voor de bibliotheek zijn uitgetekend. Hieraan moeten dan functieprofielen gekoppeld worden op alle niveaus die als leidraad kunnen dienen voor het bepalen van de ontwikkelingsnoden van het huidige en het aanwerven van het nieuwe personeel

Opleidingen

De FOD bibliothecarissen hadden reeds vastgesteld dat vele bibliotheekmedewerkers eigenlijk geen echte bibliotheekopleiding hadden genoten. Dat was zowel voor het uitvoerende als het leidinggevende personeel het geval. Dit is niet zo verwonderlijk gezien de aanwervingsmethoden binnen de federale overheid. Er werd meestal aangeworven op functies die aan een bepaalde graad en opleidingsniveau waren gekoppeld, maar niet in functie van een welbepaalde vacature met een duidelijke taakomschrijving. Nadien werd er wel met het personeel gesproken maar indien een vacature zich aandienende in de bibliotheek, werd van de kandidaten geen bibliotheekdiploma vereist.

Het resultaat was dat de meeste medewerkers intern werden opgeleid voor precies die taak die ze moesten vervullen. Zij leerden het van hun collega's en gaven het op hun beurt weer door aan andere nieuwkomers. Het aanbod aan bibliotheekopleidingen bij het Opleidingsinstituut voor de federale overheid (OFO) was eerder mager en opleidingen binnen de bibliotheekscholen waren qua lesmomenten en duurtijd te moeilijk en te lang.

Onder de FOD en FWI bibliotheken werd een enquête gehouden om voor de verschillende taken na te gaan wat de behoeften waren en werd nagegaan welke opleidingen op maat konden ontwikkeld worden, in samenwerking met de bibliotheekscholen. Hieruit bleek dat de grootste nood lag bij de formele beschrijving. Een werkgroep werd samengesteld om vooreerst na te gaan of de opleiding niet intern kon verzorgd worden. Uiteindelijk werden twee medewerkers bereid gevonden om een drie-daagse cursus te geven. Beiden zijn ondertussen al één keer doorgegaan, met positieve reacties van de deelnemers. Het werd echter ook duidelijk dat deze werkwijze naar de toekomst toe niet houdbaar was vanwege de toch wel grote extra belasting op de lesgevers voor zowel het samenstellen als het geven van de cursus.

Daarom werd contact opgenomen met het OFO om de opleidingen een goede basis te geven. Vooreerst werd in een werkgroep besproken wat de bibliotheken van de opleidingen verwachten naar inhoud en tijdsduur en werd nagegaan wat het OFO kon bieden en wat zij van de lesgevers verwachten naar didactische aanpak toe. In een tweede vergadering werden ook al bibliotheekscholen uitgenodigd om na te gaan of zij de opleidingen konden aanbieden binnen de klijntijnen die al uitgetekend waren. Het recruteren van de lesgevers uit de bibliotheekscholen staat garant voor een professionele aanpak en laat ook veel beter toe om de ontwikkelingen sneller te verwerken in de lesinhoud. Dit project is nog in volle ontwikkeling.

Studiedagen

De beide fora organiseerden reeds drie maal een gezamenlijke studiedag voor hun leden. De eerste ging door in 2004 en had als hoofddoel de bibliotheken van de FWI's en hun memorandum voor te stellen aan hun eigen directies. Verder werd er ook een uiteenzetting gegeven over de gemeenschappelijke catalogus, het FOD forum, de e-communities en het digitaliseringsproject van de FWI's.

Tijdens de tweede editie in 2005 kwam Ebsco een productdemonstratie geven, hadden we een spreker van het Studiecentrum voor Kernenergie over knowledge management, werd de affiche voor de promotiecampagne over de gemeenschappelijke catalogus voorgesteld en gingen we een kijkje nemen in de bibliotheken van het Museum voor Schone Kunsten en het Muziekinstrumentenmuseum (MIM).

Tijdens de derde editie dit jaar ging het over portalen en virtuele bibliotheken bij de federale overheid. Aan de sprekers werd gevraagd vooral

de nadruk te leggen op de wijze waarop het project werd aangepakt, op de moeilijkheden die men ondervond op organisatorisch of financieel vlak en op de lessen die zij hadden getrokken uit het project. Na een voorstelling van de Plantentuin van Meise en de problemen waarmee deze instelling geconfronteerd wordt door haar bijzondere werkomgeving, werden tien wijze lessen getrokken uit het opzetten van het Vesalius Documentation and Information Center. Vervolgens kregen we te horen hoe het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika en het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen hun samenwerking hebben opgezet rond het op elkaar afstemmen van de collectievorming, onderlinge IBL en documentleverantie en het kiezen van een gemeenschappelijke tijdschriftenleverancier.

De volgende lezing ging over een online interactief documentatiecentrum omtrent welzijn op het werk. Dit moet de betrokken partners in staat stellen op een gebruiksvriendelijke wijze de nodige documentatie ter beschikking te stellen van alle betrokken partners. De voorstudie voor het opmaken van een lastenboek ten behoeve van een virtuele bibliotheek voor de Federale Politie was het volgende onderwerp. De gebruikte methodologie en het verloop en de evaluatie van het project werden toegelicht. Om af te sluiten werd nog een overzicht gegeven van de stand van zaken rond de interne opleidingen. In de namiddag werd een bezoek gebracht aan de bibliotheek en enkele serres.

De functiebeschrijving bibliothecaris niveau A

Zowat 1500 functies binnen het niveau A (universitair niveau), waaronder dus ook deze van bibliothecaris, moesten ge- of herschreven worden. Hiervoor werd een beroep gedaan op externe consultants die de FOD P&O hierbij moesten bijstaan. In de zomer van 2004 werd hierover

een workshop georganiseerd maar vreemd genoeg was er slechts één bibliothecaris op uitgenodigd, die dan ook nog op verlof was. Na zijn terugkeer stelde hij het forum van de uitnodiging op de hoogte. Er werd een vergadering belegd met de begeleidende consultant om over het resultaat van de workshop te praten. De functiebeschrijving die ons voorgelegd werd bleek niet genoeg overeen te stemmen met de realiteit zoals die door de bibliothecarissen werd aangevoeld. Enkele suggesties ter verbetering werden aangevoerd. Toen we de herwerkte versie te zien kregen, bleek dat die toch nog niet voldoende aangepast was aan onze opmerkingen. Er werd dan maar besloten om zelf niet één maar twee functiebeschrijvingen op te stellen, namelijk één voor bibliothecaris (door ons betiteld als documentaire informatie-assistent) en één voor het hoofd van de bibliotheek (de documentaire informatiemanager). Na een interne bespreking werden beide beschrijvingen voorgelegd aan de consultant, die ze goedkeurde. Beiden zijn nu quasi ongewijzigd opgenomen in de functiecartografie onder de titels 'attaché bibliotheek' en 'verantwoordelijke documentatiebeheer en archivering'. Voor de archivering had het forum nochtans aangedrongen op een aparte functiebeschrijving omdat het takenpakket van een bibliothecaris en een archivaris toch wel wat verschillen.

Bovenstaand verhaal heeft duidelijk gemaakt dat het forum zeker een rol kan spelen als denktank en als gesprekspartner in zaken die de ruime documentatie- en informatievoorziening betreffen. In de memoranda werd daar ook al naar verwezen.

Thema 4: de toegang tot informatie

De bibliotheken verschilden onderling nogal wat op het vlak van de informatisering. Sommigen hadden al wel een OPAC, anderen hadden nog een steekkaartencatalogus. Er waren verschillende automatiseringspakketten in gebruik en enkele bibliotheken hadden hun OPAC ook reeds op het Internet geplaatst. Voor de gebruiker betekende dit in ieder geval dat hij op verschillende locaties moest zijn (fysiek of virtueel) en zijn vraag verschillende keren moest herhalen in steeds weer een andere zoekinterface. Daarom werd de integratie van deze catalogi op een gebruiksvriendelijke manier onder één

*Foto ter gelegenheid van de catalogusdrink op 23 juni 2006
Fotograaf: Vanderbeck André, Koninklijke Bibliotheek van België*

interface, consulteerbaar via het internet, als een noodzaak aangevoeld.

De bibliotheken willen ook meer en meer tegemoet komen aan de verzuchting van de gebruikers om hun informatie op de plaats en tijdstip naar hun keuze te bekomen. Dat betekent niet alleen dat ze willen dat de catalogi volledig on-line raadpleegbaar zijn – wat inhoudt dat de steekkaartencatalogi moeten opgenomen worden in de on-line catalogi-, maar ook dat ze liefst de full-text van de documenten te zien krijgen en niet alleen de bibliografische referenties.

De gemeenschappelijke catalogus

De eerste versie van de gemeenschappelijke catalogus ging van start in juni 2004 en bevatte op dat ogenblik alleen de catalogusgegevens van de bibliotheken van de FOD's, uitgezonderd Arbeid en Tewerkstelling. In juni 2006 kwam ook deze bibliotheek erbij, samen met de bibliotheken van de FWI's. Door deze uitbreiding bevat de catalogus nu ongeveer 3.000.000 titelbeschrijvingen uit de bibliotheken van de volgende instellingen: Algemeen Rijksarchief, FOD Binnenlandse Zaken, FOD Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, FOD Defensie, FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie (Bibliotheek Queteletfonds en Federale bibliotheek Landbouw), FOD Financiën, FOD Justitie, FOD Mobiliteit en Vervoer, FOD Personeel en Organisatie (OFO), FOD Sociale Zekerheid (bibliotheek C58), FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu (VDIC), FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg, Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, Koninklijk Filmarchief, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Koninklijke Bibliotheek van België, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Muziekinstrumenten Museum, Koninklijke Musea voor Midden-Afrika, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Studie- en documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij.

De gegevens worden zoveel mogelijk geconsolideerd zodat men voor ieder werk een lijst krijgt van de bibliotheken die het in hun bezit hebben. De inhoud van de data omvat vier documenttypen: titelbeschrijvingen van boeken, van tijdschriften, tijdschriftartikels en reeksen. Opzoeken kunnen gefilterd worden op documenttype en op bibliotheek zodat het bijvoorbeeld mogelijk is alleen de tijdschriftartikelen van een bepaalde bibliotheek te doorzoeken.

De gevonden documenten kunnen on-line worden aangevraagd bij een bibliotheek die het werk ter beschikking heeft. Indien meerdere exemplaren beschikbaar zijn bij verschillende bibliote-

ken, kan de gebruiker zelf selecteren welke bibliotheek zijn voorkeur wegdraagt. De aanvraag zal dan verder worden afgehandeld door de deelnemende bibliotheek, volgens haar eigen werkwijze en modaliteiten. Sommige bibliotheken bieden documentleverantie aan, bij anderen moet het werk in de bibliotheek zelf geraadpleegd worden waarna het al dan niet kan uitgeleend worden.

De catalogus kon alleen tot stand komen dankzij de menselijke en financiële inspanningen die door de Directie Kennismanagement van de FOD P&O werden geleverd. Zij zorgden voor de begeleiding en financiering van zowel de eerste fase met alleen de FOD bibliotheken als de uitbreiding naar de FWI bibliotheken.

Voor sommige bibliotheken betekende de gemeenschappelijke catalogus een kans om hun catalogus, die voorheen alleen ter plaatse te consulteren was, voor een ruim publiek van op afstand ter beschikking te stellen. Zodoende konden zij nieuwe potentiële gebruikers bereiken. De catalogus kan geraadpleegd worden op <<http://www.bib.belgium.be>>.

Impala en Antilope

Slechts weinig bibliotheken van de FOD's en de FWI's waren actieve partners in Impala of hadden hun tijdschriftgegevens in Antilope. Daarom werd de mogelijkheid overwogen om gezamenlijk in beide systemen in te stappen. Het project werd opgezet en gefinancierd door de FOD P&O. In het najaar van 2005 werd een uiteenzetting gegeven over wat Impala en Antilope juist inhouden, wat de voor- en nadelen zijn en hoe gegevens kunnen aangepast worden. Nadien gaven twee gebruikers hun ervaringen met beide systemen weer. Enkele bibliotheken hebben het project, dat nu naar najaar 2006 is verschoven, niet afgewacht en zijn op eigen initiatief reeds begin 2006 in het vernieuwde Impala-project (her)ingestapt.

Door hun collectie tijdschriften te integreren in Antilope voegen de federale wetenschappelijke bibliotheken een aantal titels toe die alleen bij hen te vinden zijn. De aansluiting bij het documentleverantiesysteem Impala genereert middelen die ze kunnen aanwenden om voor hun klanten documenten aan te vragen bij de anderen partners. De driemaandelijks afrekening van alle gevraagde en geleverde documenten zorgt ervoor dat de administratieve belasting voor de deelnemers beperkt blijft.

e-depot

De Koninklijke Bibliotheek heeft tot taak het verwerven, opslaan en beschikbaar stellen van elektronische documenten. Deze doelstellingen wor-

den gerealiseerd via het elektronisch depot. De catalogus van het elektronisch depot is beschikbaar via het Internet; de documenten kunnen enkel worden geraadpleegd in de Koninklijke Bibliotheek. De technische realisatie wordt uitgevoerd door Ex Libris, met het product DigiTool.

De bibliotheken hebben hier zeker een rol te spelen als tussenpersoon tussen hun administraties en instellingen en het e-depot. Zij kunnen ook hun onderscheiden diensten proberen te overtuigen om op een automatische en systematische manier alle elektronische publicaties aan hen over te maken, niet alleen voor hun eigen catalogus maar ook voor het e-depot. De bibliotheken kunnen de volledige administratie op zich nemen en doen wat ze al eeuwen doen, namelijk zorgen voor de meta-data die met het document moeten meegegeven worden.

De fora kunnen hun rol als denktank waarmaken bij het nadenken over de dienstverlening die bovenop dit depot moet uitgebouwd worden. Het zou zonde zijn het alleen als een ontoegankelijk depot te beschouwen met als enige opdracht het louter bewaren en slechts beperkt beschikbaar stellen van de gedeponeerde documenten. Voor zoveel mogelijk publicaties moet de full-text beschikbaarheid nagestreefd worden, met in acht name van de commerciële belangen van sommige uitgevers. Voor de meeste overheidspublicaties mag dat zeker geen probleem stellen, voor de commerciële uitgaven kan dat misschien pas na enkele jaren. Een opname van de werken die gedigitaliseerd worden zou een bijkomende valorisatie van de gedane inspanningen met zich meebrengen. De elektronische versies die in de verschillende instellingen aangemaakt worden kunnen alzo op een centraal punt samengebracht worden en ter beschikking van de hele wereld gesteld worden.

Het e-depot garandeert ook de lange termijn bewaring van de elektronische documenten. Instellingen die deponeren kunnen op die wijze ook tegemoet komen aan hun archiveringsverplichtingen.

Digitalisering

In 2002 identificeert het Witboek voor de modernisering van de federale wetenschappelijke instellingen (<http://193.191.208.76/belspo/home/publ/pub_ostc/esf/witboek_nl.pdf>) het gebruik van informatietechnologieën en in het bijzonder het digitaliseren van de collecties als een absolute prioriteit.

Van maart 2002 tot februari 2003 voert een externe consultant, Bureau Van Dijk, in samenwerking met de Federale Wetenschappelijke Instel-

lingen een studie uit. Zij identificeren de behoeften, de beperkingen en de prioriteiten voor 10 jaar en zij maken alzo de hoofdlijnen van het plan bekend.

De opgestelde inventaris van de collecties stelt dat het betrokken erfgoed ongeveer 80 miljoen objecten kent waarvan slechts 1 op 8 opgenomen is in een geïnformatiseerde catalogus en minder dan 1 op 300 deel uitmaakt van een digitale foto of kopie. De kost voor het digitaliseren van het volledig patrimonium is geschat op 575 miljoen Euro.

In 2004 heeft een tweede studie als doel de haalbaarheid na te gaan van het uitvoeren van dit tienjarenplan en meerdere scenario's voor te stellen. Een basis scenario wordt voorgesteld met een keuze van prioriteiten van collecties. Het budget voor de digitalisering van een zestigtal specifieke projecten wordt geschat op 150 miljoen Euro.

De Ministerraad beslist in april 2004 4,3 miljoen Euro per jaar gedurende 10 jaar beschikbaar te stellen voor de prioritaire projecten. De instellingen zelf leveren ook jaarlijks 3 miljoen Euro.

Voor de eerste fase (2005-2008) van het digitaliseringsplan van de Federale Wetenschappelijke Instellingen en het Koninklijk Belgisch Filmarchief zijn 9 samenwerkingsprojecten gedefinieerd:

1. Geïnformatiseerde catalogi van de bibliotheken van de FWI's en het Koninklijk Belgisch Filmarchief
2. Digitalisering van kranten en persknipsels (Koninklijke Bibliotheek van België - Studietoelichting Documentatiecentrum Oorlog en Heden - Vlaamse Maatschappij - Koninklijk Belgisch Filmarchief)
3. Digitale copies van documenten
4. Databanken van objecten uit kunst- en historische collecties
5. Catalogi en databank van wetenschappelijke collecties
6. Databank van geschreven klimatologische observaties (Koninklijk Meteorologisch Instituut van België - Belgisch Instituut voor Ruimte-Aëronomie)
7. Digitalisering van fotografische platen
8. Scanning van foto's en andere objecten
9. Scanning van audiovisueel materiaal (Koninklijk Museum voor Midden-Afrika)

De studie van het Bureau Van Dijk heeft aangetoond dat er op het vlak van de informatisering en de digitalisering van de collecties van de Federale Wetenschappelijke Instellingen nog veel werk aan de winkel is. De nodige budgetten zouden moeten worden vrijgemaakt zodat de biblio-

theke werk zouden kunnen maken van de uitbouw van hun digitale collecties. De 4,3 miljoen € die de voogdijminister hiervoor in het eerste jaar heeft vrijgemaakt is een eerste stap in de goede richting. Het FWI forum juicht deze beslissing toe en is bereid haar expertise terzake ter beschikking te stellen. Zij wil echter ook benadrukken dat deze inspanningen voor de uitbouw van de digitale collecties een blijvende financiële inspanning vragen. Het opzetten van een expertisecentrum dat de digitaliseringsbehoeften van de bibliotheken blijvend kan opvolgen, geniet hierbij de voorkeur.

Thema 5: de financiële middelen

De federale bibliotheken ontsnapten niet aan de algemene besparingstrends in de overheidsbegrotingen. Voor hen had dat dikwijls nog zwaardere implicaties dan voor andere diensten omdat de prijzen van boeken en tijdschriften veel sterker stegen dan het algemene prijspeil, namelijk met 6 à 10 % per jaar al naargelang het vakgebied, zodat gelijkblijvende budgetten automatisch leiden tot inkrimpende collecties. Dat betekende dat de bibliotheek haar informatievoorziening naar noch de interne, noch de externe gebruikers op peil kon houden. Daarom werd gepleit voor een belangrijke inspanning om de bibliotheken toch voldoende middelen te geven, mede in het licht van de Lissabon strategie.

De gemeenschappelijke catalogus kan ook hier zijn nut bewijzen. Bibliothecarissen die zich verplicht zien hun collectie af te bouwen kunnen in eerste instantie die titels afvoeren die ook in andere bibliotheken aanwezig zijn en eventuele vragen ondervangen via de onderlinge documentleverantie. Heel veel mag hier echter niet van verwacht worden vermits de overlap tussen de bibliotheekcollecties eerder gering is.

Thema 6: samenwerking

De samenwerking werd op twee niveau's gezien. Vooreerst was er de samenwerking tussen de federale bibliotheken zelf. Door het uitwisselen van ervaringen wensten zij te kunnen profiteren van mekaars kennis, niet alleen wat het beheren van een bibliotheek betreft, maar ook wat het vinden van informatie ten behoeve van de eigen klanten betrof door beroep te doen op de netwerken van ieder lid. Anderzijds wilden ze ook de samenwerking met ander bibliotheken (universiteiten, POB's, school- en bedrijfsbibliotheken) versterken om waar mogelijk synergieën te doen ontstaan die alle partners ten goede zouden komen. De fora willen tevens hun adviserende rol ten volle spelen en hopen een constructieve bijdrage te kunnen leveren aan het beleid wanneer thema's als 'wetenschappelijke informatie', 'digitalisering

van het patrimonium' en 'wetenschappelijke documentatie' aan de orde zijn.

De e-community

Ter ondersteuning van de werking van de fora werden e-communities opgestart. Deze bieden de mogelijkheid aan ambtenaren die over verschillende diensten verspreid zijn om gemakkelijk met mekaar te communiceren, informatie uit te wisselen en gezamenlijk documenten te beheren. Door een systeem van rechten kan de toegang tot bepaalde gegevens afgeschermd worden.

De beide fora zijn met een afzonderlijke workspace ondergebracht bij Kmnet, de e-community voor kennismanagement. Alle documenten kunnen door alle leden geconsulteerd en aangepast worden. De e-community wordt vooral gebruikt voor documentbeheer. Zo worden alle verslagen van de maandelijkse vergaderingen er gepubliceerd evenals documenten met betrekking tot de verschillende projecten (gemeenschappelijke catalogus, studiedagen) en allerhande documentatie die nuttig geacht wordt (handboeken, statistieken, lijsten van tijdschriftabonnements).

Onderlinge IBL en documentleverantie

De bibliotheken kwamen overeen om onderling kosteloos documenten te leveren. Het aan mekaar aanrekenen van kosten werd niet opportuun geacht omdat de uitgekeerde bedragen wel verdwijnen uit het budget van de betalende bibliotheek maar niet altijd terecht komen in het budget van de ontvangende bibliotheek. Deze werkwijze is uiteraard alleen houdbaar indien het volume niet al te groot wordt en er een zeker evenwicht is tussen aanvragers en ontvangers. Het onderlinge IBL verkeer botst wel op een praktisch probleem, namelijk het effectieve vervoer van de werken tussen de bibliotheken. De post biedt hier wel een alternatief, uiteraard met het risico op verlies of beschadiging.

Toekomstperspectieven

Marketing

Bibliotheken moeten zich binnen hun eigen instellingen beter verkopen. De dienstverlening die al jaren geleverd wordt moet regelmatig opnieuw in de verf gezet worden opdat ze nog voldoende zou naar waarde geschat worden door diegenen die ze ontvangen. De collega's moeten automatisch, als in een reflex, aan de bibliotheek denken wanneer ze een nood aan informatie hebben. De bibliothecarissen moeten meer in contact en dialoog treden met hun gebruikers om de evolutie in

de informatienoden op te volgen en hun dienstverlening daar op laten inspelen.

Bibliotheken worden meer en meer gezien als een geldverslindende en misbare schakel tussen de producent en de consument van informatie. De waanidee dat iedereen alles kan vinden via het internet heeft bij sommigen stevig wortel geschoten. Bibliothecarissen moeten hun expertise als informatiezoekers en –bemiddelaars meer naar voor laten komen.

Daar waar de interne doelgroep soms al moeilijk te bereiken is, is dat voor de externe doelgroep(en) nog veel moeilijker. Het ontbreekt meestal aan directe vormen van contact om het grote publiek persoonlijk aan te spreken. Samenwerkingsverbanden met organisaties die dichter bij het grote publiek staan, in de eerste plaats openbare bibliotheken, kan hier een goed middel zijn om de kloof tussen de informatiezoeker en het informatieaanbod van de bibliotheek te overbruggen.

Dienstverlening

De verwachtingen en eisen van de gebruikers komen steeds hoger te liggen. Zij willen zich niet meer naar de bibliotheek begeven om zelf in de kaartenbakken of OPAC's te gaan zoeken. Een snel, volledig en accuraat antwoord op hun vraag is het minste dat ze willen. Om aan deze eisen te kunnen voldoen is dikwijls een aanpassing van het personeel nodig. De traditionele leeszaalfuncties (uitleen, rangschikking van de documenten, hulp bij de opzoekmethodes) worden meer en meer vervangen door hulp bij het inhoudelijke aspect van de vraag. De gebruiker verwacht dat hij zijn vraag in een natuurlijke taal kan stellen en dat de bibliothecaris dat voor hem vertaald naar een zoekvraag en een kant en klaar, op maat gesneden antwoord geeft. Om aan deze verwachtingen tegemoet te komen is dus een investering in menselijke middelen nodig.

Bovendien moet de dienstverlening ook meer en meer virtueel worden. Gebruikers willen over de full-text van het document kunnen beschikken van op eender welke plaats op om het eender welk moment. Dit vereist niet alleen investeringen in informaticatoepassingen, maar ook eens te meer in mensen (binnen de bibliotheek of de IT afdeling).

Samenwerking

Een bibliotheek is al lang geen eiland meer van bijeen gesprokkelde kennis meer. De explosie aan wetenschappelijke literatuur, gekoppeld aan de zeer snelle prijsstijgingen, hebben de budgetten zodanig onder druk gezet dat slechts weinig

bibliotheken het zich nog kunnen veroorloven om zeer ruime collecties aan te houden. Afspraken op het gebied van collectiebeleid en onderlinge documentleverantie kunnen hier enig soelaas brengen en het niveau aan dienstverlening van de bibliotheek op peil houden. Die samenwerking beperkt zich uiteraard niet tot het federale niveau. Openbare, universiteits- en hogeschoolbibliotheken moeten steeds meer de handen in mekaar slaan om hun rol naar hun gebruikers toe te kunnen blijven spelen.

Benutten van expertise

Bibliotheken hebben lange tijd hun toegevoegde waarde gehaald uit het ordenen, rangschikken, ontsluiten, bewaren en ter beschikking stellen van vooral papieren documenten. Een goede ontsluiting was een noodzakelijke voorwaarde om snel de relevante documenten te identificeren, een goede ordening om ze ook nog terug te vinden. De opkomst van het internet en de full-text search hebben de idee doen ontstaan dat inhoudelijke ontsluiting niet meer nodig was. Echter doordat zoekrobots nog niet in staat zijn de semantiek en onderlinge samenhang van zoektermen goed te vatten, zit er heel wat ruis in het resultaat dat door een goede ontsluiting gedeeltelijk kan weg gefilterd worden.

De zoekexpertise van heel wat gebruikers beperkt zich dikwijls ook tot het internet. De bibliothecaris heeft een veel ruimere kijk op de relevante bronnen binnen zijn domein en kan daarvoor een meerwaarde betekenen door additionele documenten op te sporen. Een Nederlandse prof IDW verwoordde het zeer treffend 'Iedereen kan zoeken maar niet iedereen kan vinden'. Bibliothecarissen moeten hun collega's er van overtuigen dat hun expertise in het zoeken naar relevante informatie even specifiek is als die van de collega's inzake hun werkterrein. Mensen die willen bouwen gaan naar een architect en doen beroep op professionele metsers, loodgieters, dakwerkers, elektriciens omdat ze er zich van bewust zijn niet de nodige expertise te hebben. Heel wat mensen die informatie nodig hebben gaan zelf wel even op het net.

Institutionalisering van de fora

Momenteel zijn de fora informele samenwerkingsverbanden waarin iedere bibliotheek vrijwillig participeert. Dat heeft als voordeel dat ze zeer autonoom zijn in hun werking. Ze beslissen zelf over de acties die ze op touw willen zetten en de samenwerkingsverbanden die ze willen uitbouwen. Maar er zijn toch ook wel nadelen aan dit informele karakter.

De fora zijn daardoor minder zichtbaar en zullen dus niet zo snel door anderen als mogelijke ge-

sprekspartner opgemerkt worden. De ervaring met de functiebeschrijving niveau A heeft dit duidelijk aangetoond.

De fora beschikken ook niet over een eigen budget waarmee zij hun werking en projecten kunnen financieren. Daarom moeten zij voor iedere realisatie (folder, gemeenschappelijke catalogus, uitnodigen van sprekers, e.d.) op zoek naar een ondersteunende partner die financiële middelen of infrastructuur ter beschikking stelt. Tot nu toe is dit iedere keer gelukt.

Conclusie

De wereld van de informatievoorziening is in volle omwenteling. De situatie van de bibliotheken is op het eerste zicht slechter geworden. De kloosterbibliotheken uit de Middeleeuwen hadden niet alleen het monopolie op de kennisverspreiding maar ook op de (re)productie. Door de opkomst van de universiteiten werd dit monopolie doorbroken maar de bibliotheek bleef toch nog een zeer belangrijke speler bij de informatieverbreiding. Gaandeweg is die comfortabele positie beïnvloed door allerlei andere spelers. Het klassieke model waarbij de bibliotheek de tussenpersoon was tussen aanbieders en gebruikers van informatie is onder druk komen te staan. De opkomst van de elektronische informatie heeft het voor zowel aanbieders als vragers gemakkelijker gemaakt om rechtstreeks met mekaar in contact te

komen. Bovendien zijn de mogelijkheden om het aanbod toe te snijden op specifieke behoeften van (groepen van) gebruikers sterk toegenomen.

In heel deze evolutie worden de traditionele taken van de bibliotheek in vraag gesteld. Dit betekent dat de bibliothecarissen zich zullen moeten beraden over hun plaats in deze nieuwe omgeving en hun troeven zullen moeten uitspelen. Die troeven liggen op het vlak van de zoekvaardigheden en de kennis van de informatiemarkt. Nieuwe werkterreinen moeten aangeboord worden. Content management is hier zeker een goed voorbeeld waarbij de expertise in ontsluiting (formeel en inhoudelijk) van de documenten nog altijd een meerwaarde kan betekenen.

De wereld rondom de bibliotheek is in beweging en de bibliotheekmedewerkers moeten mee evoluëren want, zoals de vroegere hoofdbibliothecaris van de British Library het stelde, "only horses have stable conditions".

Stefaan JACOBS
Bibliotheek Queteletfonds
Vooruitgangstraat 50
1210 Brussel
Stefaan.Jacobs@mineco.fgov.be

11 september 2006